

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультеті
Шетел филологиясы және жалпы тіл білімі кафедрасы
«Тіл және мәдениаралық қарым-қатынас» атты халықаралық ғылыми-
теориялық конференциясының материалдар жинағы
11 мамыр, 2012 жыл

Казахский национальный университет им. аль-Фараби
Факультет филологии, литературоведения и мировых языков
Кафедра иностранной филологии и общего языкознания
11 мая, 2012 год
Сборник материалов
Международной научно-теоретической конференции
«Язык и межкультурная коммуникация»

Al-Farabi Kazakh National University
Faculty of philology, literary criticism and world languages
Chair of foreign philology and general linguistics
11 May, 2012
Collected articles of International
Scientific-Theoretical Conference
«Language and intercultural communication»

Алматы
Қазақ университеті, 2012

mankind with old times on present time. Beyond all doubt, naturally and fair that product must occupy the worthy place amongst pearly world literature.

1. Augusta is daughter of John Byron from his first wife. Fiona MacCarthy. Byron. Life and Legend. London. ff.Ltd. – 2003. – 213 p.
2. Байрон Дж. Дневники. Письма. – М.: Наука, 1963. – 65 с.
3. Болтабоев Х. Фитрат ва жадидчилик. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. – Тошкент, 2007. – 284 б.
4. Фитрат. Қиёмат. – Тошкент: Ўзбекистон, 1967. – 18 б.
5. Jadid (islohatchi) – Reformist. English-Uzbek, Uzbek-English Dictionary. Ed. by Shavkat Butayev, Abbos Irisqulov. – Toshkent: Fan, 2008. – 398 p.
7. Мирза-Ахмедова П. Творчество А. Фитрата в мировом литературно мифологическом контексте // «Общественное мнение. Права человека». – 2008. – № 4. – 100-120 с.
8. Butayev Sh., Irisqulov A.. English-Uzbek, Uzbek-English dictionary. – Toshkent: Fan, 2008. – 847 p.
9. The New Encyclopedia Britannica. Zoroastrianism. Fifteenth edition. Printed in USA, 1983. – Vol 29. – 1078-1082 p.

ЕКІНШІ ТІЛДІ ОҚЫТУДАҒЫ КЛИШЕЛЕРДІҢ РӨЛІ

Мәмбетова М.Қ., mmanshuk@mail.ru
(Қазақстан, Алматы, әл-Фараби ат. ҚазҰУ)

Тірек сөздер: клишелер, тілді оқыту әдістемесі, ресми-іскери клишелер, тілдік бірліктер

Қазіргі қолданбалы лингвистиканың өзекті мәселелерінің бірі екінші тілді оқыту мәселесі екендігі даусыз. Осыған орай екінші тілді оқыту әдістемесі жайлы көптеген ой-пікірлер айтылып, зерттеулер жүргізілуде. Қандай да бір тілді екінші тіл ретінде оқытуға байланысты айтылып жүрген соңғы тұжырымдамаларды сараптап қарайтын болсақ, олардың көпшілігі бірауыздан құрылымдық модельден гөрі қарым-қатынастық модельге құрылған әдістеменің нәтижелі екендігін дәлелдейді. Тілдегі дайын бірліктер арқылы қандай да бір тілдің кез келген шағын түрін, ауызекі сөйлеу тілі болсын, ресми тілі болсын меңгертудің тиімділігі құпталады. Ол үшін тілдегі дайын бірліктерді айқындап, жүйелеп алу қажет. Бұл мәселені ресми-іскери тілдегі клише бірліктері арқылы қарастырып көруге де болады.

Ресми-іскери тілдегі типтік жағдайлар стандартталған құрылымдардың пайда болуына әкеп соқтырады. Іскери мәтіндердегі белгілі бір семантикалық жүктемесі бар ақпарат клише тұлғалардың жиынтығы арқылы беріледі. Ресми-іскери тілде клишелердің болуы қызмет қатынасының шектеулілігіне, басқару жағдаятының неғұрлым жиі қайталанып келуіне байланысты. Іскери клишелер дәлдікті қамтамасыз етіп, мәтін дайындауға кететін уақытты үнемдейді.

Клише бірліктерінің іс қағаздарын құруда, оның тиімділік сипатын қалыптастыруда, мәтіннің логикалық құрылымын бейнелеуде рөлі өте жоғары. Іс қағаздарымен жұмыс істеу тәжірибесінде көптеген клишелер

мәтінқұрушы тірек элементтер ретінде қарастырылады. Клишелерді қолдану іс қағазының стилистикалық және мазмұндық ерекшелігін бейнелейтін бірізді, бірыңғай элементті мәтіндерді және ресми-іскери катынастың айрықша логикасын қалыптастыруға саналы түрде ұмытылу болып табылады. Клише қазіргі іс қағаздарындағы тілдік құралдардың ажырамас бөлігі, онда стандартты фразалар тек құрылымдық, мәтінқұрушы қызметті атқарып қана қоймай, іскери құжатқа бұл клишелер үстейтін мағыналардың белгісі, сигналы болып табылады. Тілдік клише – басқару жағдаяты мен іскери тілдің тақырыптық шектеулілігін бейнелейтін қайталанатын жағдаяттарда қолданылатын лингвистикалық құралдырды бірыңғайлау нәтижесі.

Қандай да бір іс қағазын немесе іскери құжатты құрастыру үшін сол тілде сөйлеп, жаза білу жеткіліксіз. Іскери мәтін құрастыру – басқа мәтін түрлерінен өзіндік қатаң талаптарымен, айрықша белгілерімен ерекшеленетін күрделі үдеріс. Демек сауатты түрде іскери мәтін құрастыру, үшін, біріншіден, іскери тілді әдеби тілдің басқа да түрлерінен ажыратып, екіншіден, іскери тілде жазу мәдениетін меңгеру қажет. Ресми-іскери стиль мен оның тілдік құралдары, әлбетте, бірден қалыптасқан жоқ, күрделі даму үдерісін өткерген ғасырлардың жемісі. Ресми-іскери стиль – өзіне тән дәстүрлі тілдік құралдары, белгілі бір талаптары мен шектері бар сала. Сондықтан тілдегі ресми-іскери стильдің өзіне тән тілдік негізгі белгілерін айыра білу аса маңызды.

Кез келген ісқағазы немесе қызметтік құжатты құрастыруда қойылатын негізгі талап – дәлдік пен түсініктілік. Осы дәлдік пен түсініктілік іскери құжаттардың тілдік бірегейлігі мен стереотиптілігіне әкеп соқтырады. Іскери қоданысқа берік енген дайын клише тұлғаларды қолдану арқылы уақытты үнемдеп, бірыңғай типтік жағдаяттарды сипаттауға болады. Ресми-іскери стильдің бірден бір даралаушы белгісі болып табылатын клише тұлғаларын, олардың мағыналық-құрылымдық ерекшеліктерін, мәтінқұрушы рөлін әрбір құжат дайындаушы білуі шарт. Осыдан тікелей ресми-іскери клишелер сөздігін жасау қажеттігі келіп шығады.

Сонымен ресми-іскери клишелері а) тақырыбы шектеулі: тікелей қоғамдағы әкімшілік-басқару, заңдық-құқықтық, дипломатия, іс жүргізу салаларында туындайды; ә) ойды дәл әрі нақты жеткізуге жағдай жасайды; б) ықшамдылық пен үнемділікті жүзеге асырады; в) құжатты бір ізге түсіреді; г) хабарлау, уәж айту, бұйыру, өтіну секілді негізгі мағыналарды береді; ғ) құрамы сөз, сөз тіркесі, сөйлем түрінде болуы мүмкін.

Жоғарыдағы пікірлерді жинақтай келе, ресми-іскери клишеге мынадай сипаттама беруге болады: клише – іскери құжат мәтіндерін бірыңғайлауды қалыптастыратын тұлғалар мен оралымдардың өзіндік мәтінқұрушы құрылымдық және сигналдық қызмет атқаратын бірыңғай типтік коммуникативті жағдаяттардан туындаған тіл бірлігі. Клише – басқа да стереотипті қайталанатын бірліктер (стандарт, штамп, шаблон) арасында ресми-іскери стильдің қалыптасуына шешуші рөл атқаратын базалық бірлік.

Ресми-іскери тіл, сөз жоқ, айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Оның қалыптасуы қоғамдық қатынастардың дамуымен тығыз байланысты, себебі тілдің арнайы функционалдық түрлерін айқындауда қажеттілік тудырды. Жеке тұлғалар, мекемелер мен ел-елдің арасындағы қатынастарды реттеу ресми-іскерилік белгілері біртіндеп көріне бастаған құжаттарды талап етті. Өзіндік ерекшеліктеріне қармастан, іскери жанрларды лексика, морфология, синтаксис жән мәтіндік деңгей секілді тілдің барлық деңгейін қамтитын жоғары стандарттылық дәрежесі біріктіреді.

Іскери тіл көпжылдық тәжірибемен ексшелген көптеген сөйлеу формулалары – клишелерді жинады, оларды білу жана іскери мәтін жасауға көмектеседі. «Типтік жағдаят + сөйлеу = клише» формуласы стандарт құралдарды пайдалануды айқындап, құжатты басқада кез келген қағаздан айыратын дәлдік дәрежесімен қамтамасыз етуге көмектеседі.

Клишелік құжаттағы ақпаратты қабылдап, өндеуді жеңілдетеді. Ресми-іскери тіл және оның жанрлары құжат дайындаушының жеткілікті дәрежеде жоғары лингвистикалық деңгейін талап етеді. Сол себепті кез келген құжат дайындаушы: ресми іскери тілдің негізгі белгісі клишені және басқа да ерекшеліктерді; клише тұлғаларының қорын және олардың іскери тіл жанрында қолданылу ережесін; жанрлардың сипатын және олардың іскери қатынастың қай жағдаятына тән екендігін білуі; тілдік нормаларды сақтай отырып мәтінде сөйлеу құралдарын орынды пайдалана білуі; құжат жобасын сауатты құрастырып, оны редакциялай білуі қажет.

Әр жанрдың өзіне ғана тән клишелері болады, соны дәл ажырата білу керек, ол үшін оны жанрмен бірге қарастырып, олардың сөздігін жасаса, құжат дайындаушыларға және тіл үйренушілерге көп көмегі тиері сөзсіз. Ресми-іскери құжат дайындау іскери тілдің мыңжылдығында жинақталған сөйлеу құралдарының бай қорын білуді және мол тәжірибені талап етеді.

Жалпы клишелер құбылысының табиғаты өте қызық. Ресми-іскери тілде қолданылып жүрген қандай да бір тілдік тұлғаларды клише деп тану төркінін қайдан іздеген жөн. Әлбетте, кез келген сөзді немесе сөз тіркесін клише деп тани алмаймыз. Белгілі бір тілдік бірліктерді клише деп атау үшін басшылыққа алатын бірден-бір өлшем – жиі қайталанатын тілдік жағдаятта қандай да бір тілдік тұлғаның дайын күйінде қолданылуы болып табылады. Клишенің пайда болуы, даму, қалыптасу, орнығу кезеңдері болады. Ресми-іскери стильдің өзіне тән бірден-бір даралаушы белгісі клишелік екендігі айтылды. Қалыптасқан клише тұлғаларының бұл стилде өте жоғары дәрежеде кездесетіндігі де стильдің атқаратын қызметімен тығыз байланысты болып отыр. Ресми-іскери клише тұлғаларының деңгейі туралы әртүрлі пікірлер қалыптасқан. Айталық, Н.С. Васильева «тұрақты, жоғары жиілікте туындайтын коммуникативті бірліктер (сөз, сөз тіркесі, сөйлем)» деп көрсетеді [1, 5 б.], Г.Л. Пермяков «клишені тек сөз деңгейінде ғана емес, сонымен бірге сөйлем комбинацияларынан және фразадан жоғары бірліктерден құралған (мысал және ертегі) бүтіндей тілдік шығармалар» деңгейінде қарастырады [2, 4 б.].

Дегенмен клише тұлғалары тілде көбіне сөз тіркесі түрінде көрінеді, әдетте олар тіркесіп келіп, бір емес бірнеше ұғымды білдіргендіктен, олар сөз деңгейінде көріне алмайды, сондықтан да ресми-іскери клише тұлғаларын сөз тіркесі және сөйлем клишелері деңгейінде қарастырған дұрыс.

Сөз тіркесі клишелері тілдік формулалардың бір типі қайталанатын жағдаяттарда қолданылатын тілдік құралдарды бірыңғайлау нәтижесінен туындаған деуге болады. Сөз тіркесі клишелерінің мәтіндегі бір қызметі типтік мазмұнды білдіру болып табылады. Сондай-ақ олар құжатқа құқықтық күш беретін мәтіннің маңызды бөлігін құрайды. Тіркескен клишелер арқылы мәтіннің түрін де бірден айқындауға болады, мысалы, *міндеттеме жүктелсін, кезектен тыс демалыс берілсін* тіркестері арқылы мұның бұйрық құжатына тиесілі екендігін аңғарамыз. Іскери тілде кездесетін сөз тіркесі клишелерінің тағы бір қызметі сөйлеу орамын қабылдау үдерісімен байланыстырылады. Бір сөз тіркесінің мәтінде көп рет қайталануы адресатқа ақпаратты тез қабылдауға мүмкіндік береді. Ресми-іскери клише тұлғаларының ішінде ең жиі ұшырасатыны – сөз тіркесі клишелері. Клишелілік табиғатын ескеретін болсақ, бұл заңды да. Сөз тіркестері сөйлем құрайтын материал болып табылатындықтан және олар толық мағыналы екі немесе одан да көп сөздерден тұратындықтан, іскери тілде де мағыналы тіркескен күйінде қабылданады. Әрине, тіркескен клишелер ресми-іскери тілде бірден қалыптаса қойған жоқ және олардың қатып қалған қағидасы да болмайды, оларға өзгермелілік, орын ауыстыру, құрамының толығы не кему қасиеттері тән.

Сөз тіркесі клишелері әдетте екі компонентті болып келеді, дегенмен материалды сұрыптау барысында күрделене тіркесетін клишелердің молырақ кездесетіндігі байқалды. Мұны ресми-іскери клишелерінің даму нәтижесінің бір қыры деуге де болады. Тіркес клишелері ресми-іскери тілде тіркесу, жұмсалу дәрежесіне қарай анықталды. Айталық ресми-іскери тілде өзара тіркесіп қолданылатын мынадай клишелер бар: *кезекті демалыс, кезектен тыс мәжіліс, жиналыстың күн тәртібі, бұйрықтан үзінді, кезектен күттірмейтін мәселе, мәселе қаралды, ұсыныс қабылданды, күшіне енгізілді, заңға байланысты, талаптарға байланысты, басқа жұмысқа ауысуыма байланысты, отбасы жағдайыма байланысты, денсаулығымға байланысты, нормативтік актілерге сәйкес, шарттық кестеге сәйкес, үкімет қаулысына сәйкес, келісімшартқа сәйкес, шарт негізінде, өз өкілеттігі шегінде, зор еңбегі үшін, қаулыны орындау үшін* т.б.

Тіркес клишелерінің құрамы мен құрылымы әркелкі. Дегенмен анық байқалатын құбылыс – оларды есімді, етістікті клишелер тобына сыйдыруға болатындығы. Олардың ішінде етістікті клишелердің көп кездесетіндігін айта кету керек. Сонымен қатар шылаулы клишелер деп аталатын бір тобы ажыратылады. Мұны іскери клишелерінің өзіндік ерекшелігіне жатқызуға болады. Стыльдің дәлдік пен нақтылықты талап етуінің өзі де оның тілінен көрінеді. Ресми-іскери стильдегі ақпараттың дәл берілуі онда кездесетін есімді клишелермен тығыз байланысты. Алайда салыстырмалы түрде

Ресми-іскери тіл, сөз жоқ, айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Оның қалыптасуы қоғамдық қатынастардың дамуымен тығыз байланысты, себебі тілдің арнайы функционалдық түрлерін айқындауда қажеттілік тудырады. Жеке тұлғалар, мекемелер мен ел-елдің арасындағы қатынастарды реттеу ресми-іскерилік белгілері біртіндеп көріне бастаған құжаттарды талап етті. Өзіндік ерекшеліктеріне қармастан, іскери жанрларды лексика, морфология, синтаксис және мәтіндік деңгей секілді тілдің барлық деңгейін қамтитын жоғары стандарттылық дәрежесі біріктіреді.

Іскери тіл көпжылдық тәжірибемен екшелген көптеген сөйлеу формулалары – клишелерді жинады, оларды білу жаңа іскери мәтін жасауға көмектеседі. «Типтік жағдаят + сөйлеу = клише» формуласы стандарт құралдарды пайдалануды айқындап, құжатты басқада кез келген қағаздан айыратын дәлдік дәрежесімен қамтамасыз етуге көмектеседі.

Клишелік құжаттағы ақпаратты қабылдап, өндеуді жеңілдетеді. Ресми-іскери тіл және оның жанрлары құжат дайындаушының жеткілікті дәрежеде жоғары лингвистикалық деңгейін талап етеді. Сол себепті кез келген құжат дайындаушы: ресми іскери тілдің негізгі белгісі клишені және басқа да ерекшеліктерді; клише тұлғаларының қорын және олардың іскери тіл жанрында қолданылу ережесін; жанрлардың сипатын және олардың іскери қатынастың қай жағдаятына тән екендігін білуі; тілдік нормаларды сақтай отырып мәтінде сөйлеу құралдарын орынды пайдалана білуі; құжат жобасын сауатты құрастырып, оны редакциялай білуі қажет.

Әр жанрдың өзіне ғана тән клишелері болады, соны дәл ажырата білу керек, ол үшін оны жанрмен бірге қарастырып, олардың сөздігін жасаса, құжат дайындаушыларға және тіл үйренушілерге көп көмегі тиері сөзсіз. Ресми-іскери құжат дайындау іскери тілдің мыңжылдығында жинақталған сөйлеу құралдарының бай қорын білуді және мол тәжірибені талап етеді.

Жалпы клишелер құбылысының табиғаты өте қызық. Ресми-іскери тілде қолданылып жүрген қандай да бір тілдік тұлғаларды клише деп тану төркінін қайдан іздеген жөн. Әлбетте, кез келген сөзді немесе сөз тіркесін клише деп тани алмаймыз. Белгілі бір тілдік бірліктерді клише деп атау үшін басшылыққа алатын бірден-бір өлшем – жиі қайталанатын тілдік жағдаятта қандай да бір тілдік тұлғаның дайын күйінде қолданылуы болып табылады. Клишенің пайда болуы, даму, қалыптасу, орнығу кезеңдері болады. Ресми-іскери стильдің өзіне тән бірден-бір даралаушы белгісі клишелік екендігі айтылды. Қалыптасқан клише тұлғаларының бұл стильде өте жоғары дәрежеде кездесетіндігі де стильдің атқаратын қызметімен тығыз байланысты болып отыр. Ресми-іскери клише тұлғаларының деңгейі туралы әртүрлі пікірлер қалыптасқан. Айталық, Н.С. Васильева «тұрақты, жоғары жиілікте туындайтын коммуникативті бірліктер (сөз, сөз тіркесі, сөйлем)» деп көрсетеді [1, 5 б.], Г.Л. Пермяков «клишені тек сөз деңгейінде ғана емес, сонымен бірге сөйлем комбинацияларынан және фразадан жоғары бірліктерден құралған (мысал және ертегі) бүтіндей тілдік шығармалар» деңгейінде қарастырады [2, 4 б.].

Дегенмен клише тұлғалары тілде көбіне сөз тіркесі түрінде көрінеді, әдетте олар тіркесіп келіп, бір емес бірнеше ұғымды білдіргендіктен, олар сөз деңгейінде көріне алмайды, сондықтан да ресми-іскери клише тұлғаларын сөз тіркесі және сөйлем клишелері деңгейінде қарастырған дұрыс.

Сөз тіркесі клишелері тілдік формулалардың бір типі қайталанатын жағдаяттарда қолданылатын тілдік құралдарды бірыңғайлау нәтижесінен туындаған деуге болады. Сөз тіркесі клишелерінің мәтіндегі бір қызметі типтік мазмұнды білдіру болып табылады. Сондай-ақ олар құжатқа құқықтық күш беретін мәтіннің маңызды бөлігін құрайды. Тіркескен клишелер арқылы мәтіннің түрін де бірден айқындауға болады, мысалы, *міндеттеме жүктелсін, кезектен тыс демалыс берілсін* тіркестері арқылы мұның бұйрық құжатына тиесілі екендігін аңғарамыз. Іскери тілде кездесетін сөз тіркесі клишелерінің тағы бір қызметі сөйлеу орамын қабылдау үдерісімен байланыстырылады. Бір сөз тіркесінің мәтінде көп рет қайталанып келуі адресатқа ақпаратты тез қабылдауға мүмкіндік береді. Ресми-іскери клише тұлғаларының ішінде ең жиі ұшырасатыны – сөз тіркесі клишелері. Клишелілік табиғатын ескеретін болсақ, бұл заңды да. Сөз тіркестері сөйлем құрайтын материал болып табылатындықтан және олар толық мағыналы екі немесе одан да көп сөздерден тұратындықтан, іскери тілде де мағыналы тіркескен күйінде қабылданады. Әрине, тіркескен клишелер ресми-іскери тілде бірден қалыптаса қойған жоқ және олардың қатып қалған қағидасы да болмайды, оларға өзгермелілік, орын ауыстыру, құрамының толығу не кему қасиеттері тән.

Сөз тіркесі клишелері әдетте екі компонентті болып келеді, дегенмен материалды сұрыптау барысында күрделене тіркесетін клишелердің мольрақ кездесетіндігі байқалды. Мұны ресми-іскери клишелерінің даму нәтижесінің бір қыры деуге де болады. Тіркес клишелері ресми-іскери тілде тіркесу, жұмсалу дәрежесіне қарай анықталды. Айталық ресми-іскери тілде өзара тіркесіп қолданылатын мынадай клишелер бар: *кезекті демалыс, кезектен тыс мәжліс, жиналыстың күн тәртібі, бұйрықтан үзінді, кезектен күттірмейтін мәселе, мәселе қаралды, ұсыныс қабылданды, күшіне енгізілді, заңға байланысты, талаптарға байланысты, басқа жұмысқа ауысуыма байланысты, отбасы жағдайыма байланысты, денсаулығымға байланысты, нормативтік актілерге сәйкес, шарттық кестеге сәйкес, үкімет қаулысына сәйкес, келісімшартқа сәйкес, шарт негізінде, өз өкілеттігі шегінде, зор еңбегі үшін, қаулыны орындау үшін* т.б.

Тіркес клишелерінің құрамы мен құрылымы әркелкі. Дегенмен анық байқалатын құбылыс – оларды есімді, етістікті клишелер тобына сыйдыруға болатындығы. Олардың ішінде етістікті клишелердің көп кездесетіндігін айта кету керек. Сонымен қатар шылаулы клишелер деп аталатын бір тобы ажыратылады. Мұны іскери клишелерінің өзіндік ерекшелігіне жатқызуға болады. Стильдің дәлдік пен нақтылықты талап етуінің өзі де оның тілінен көрінеді. Ресми-іскери стильдегі ақпараттың дәл берілуі онда кездесетін есімді клишелермен тығыз байланысты. Алайда салыстырмалы түрде

етістікті клишелердің көптігі жоғарыда айтылды. Жалпы тілде сөз тіркесін құрауда етістіктердің жоғары қабілеттігі айқындалған.

Сөйлем клишелер. Бірыңғайлылық пен бірізділікке ұмтылу сөйлем клишелерін қолданудан да көрінеді, олар нақтылайтын мәліметтермен толықтырылатын сөйлемнің бір бөлігі немесе тұтас сөйлемдер болуы мүмкін. Сөйлем клишелері тұтас мәтін композициясын стандарттауға әкеп соқтырады, нәтижесінде дайын форма, бланк, типтік қағаздар шығаруға болады. Ресми-іскери құжаттардың стандарттылығы, тілдік клишелігі мәтіндерде бірыңғай тұрақты ақпаратты беру қажеттілігінен шығып отыр. Ресми-іскери тілдегі сөйлем-клишелер білгілі бір жағдаятта оңай айтылатын, бөлінбейтіндей тұтасып келеді. Іскери тілде клише сөйлемдер салыстырмалы түрде аз, бірақ олардың құрылымдық, мәтінқұрушы рөлі жоғары. Әдетте олар қандай да бір ісқағазының немесе құжатты бастап немесе аяқтап тұратын сөйлемдер болып келеді. Тілімізде тілдік бірліктер бір-бірімен тығыз байланыста болады. Бірліктердің біріге түсуінен тілдің қарым-қатынас жасаушы қызметінің күшіде арта түспек. Грамматикада ең күрделі тілдік бірліктердің бірі ретінде сөйлем танылады. Адам қарым-қатынас жасауда ерекшеліктеріне байланысты сөйлемдердің құрылуы да әрқалай болып келеді. Заң және дипломатия жанрларында (заң, жарғы, ереже, нұсқау, т.б.) көбіне күрделі ой желісін үзіп алмай әрі ақпаратты нақты да түсінікті етіп жеткізу үшін құрмалас сөйлемдер арқылы жасалады. Ал іс қағаздары көбіне жай сөйлемдерден құрылатынын байқауға болады. Олардың құжат тіліндегі сөйлемнің бөлінбейтін, белгілі бір жағдаятта айтылатын дайын белгісі екендігі келіп шығады, іс қағаздарында жай сөйлемдердің құрылымдық, мәтін құрушы рөлі жоғары. Іс қағаздар стилінің синтаксистік зерттеумен айналысқан Б.Ж. Әбілмәжінова былай дейді: «Жай сөйлем түрлерінің құрмалас сөйлемдерге қарағанда жиі қолданылуы, іс қағаздары мәтіндерінің қалың көпшілікке түсінікті болып келуі, қабылдауға ыңғайлы болуы – оның тілінің қарапайымдылығын талап етеді. Жай сөйлем түрлерінің өзі іс қағаздар стилінде жанр ерекшеліктеріне сәйкес қабылданады. Іс қағаздар тілінде хабарлы сөйлемдер ерекше қызмет атқарады» [3, 34 б.].

Адам санасында белгілі бір жағдаятқа байланысты жеке сөздің, не сөз тіркесінің оңай жатталатыны түсінікті. Сөз тіркесі клишелерінің ресми-іскери тілде көп кездесетіндігі – мұның айғағы. Әйтсе де жоғары жиілікте қолданыла келе, тұтас сөйлемдердің дайын күйінде ойда жатталып, бірден тілімізге оралатын кездері де болады. Демек іскери мәтін клишеленген тіркестер негізінде ғана емес, клишеленген сөйлемдер негізінде де кездеседі. Сөйлем клишелері іскери клишелердің тобын құрайды. Мысалы: *Кепілхатқа менің қатысуым кезінде қол қойылды. Кепілхат (қолхат) үш дана етіп жасалады. Бір данасы нотариалдық кеңседе сақталады. Мерзімінде қайтаруға міндеттенемін. Мен үшін қол қоюға өкілетті етемін. Мен үшін қол қою құқығын беремін. Көшірме дәл. Бекітемін. Бұйырамын. Қарсы емеспін. Қолдаймын. Орындауға жіберіңізін т.б.*

Олай болатын болса жоғары аталған ресми-іскери сөз тіркесі және сөйлем клишелерін толық жинастырып, жүйелеп, тіл үйренушіге оның ішінде қазақ ресми тілін үйренушіге дайын күйінде ұсынып, тілдік санасына дайын күйінде сіңірілсе, тілді оқыту үдерісін жеделдетіп, тиімділігі артары сөзсіз деп білеміз.

1. Васильева Н.С. Языковые клише и проблемы их лексикографирования (на материале русского и английского языков): автореф. дис... канд. фил. наук. – Л., 1983. – 16 с.

2. Пермяков Г.Л. «От поговорки до сказки» (Заметки по общей теории клише). – М., 1970.

3. Әбілмәжінова Б.Ж. Іс қағаздар стилінің синтаксисі: канд. дисс. – Астана, 2002. – 139 б.

ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТЫҢ РӨЛІ

*Молдасанова А. Ә., Бекішева Р., Исмаилова Ғ.А.,
ms.bekisheva@mail.ru, ismailova24@mail.ru
(Қазақстан, Алматы, әл-Фараби ат. ҚазҰУ)*

Тірек сөздер: мәдениетаралық қатынас, әлемнің тілдік бейнесі, тіл мен мәдениет, шет тілін үйрену

Қазіргі таңда шет тілін оқытуда мәдениаралық қарым-қатынасқа аса зор көңіл бөлініп жүр. Оның себебі әрине еліміздің басқа елдермен қарым қатынасының дамуы. 20 жыл бұрынғы шет тілін оқыту әдісімен қазіргі қолданылып жүрген шет тілін оқыту әдісінің арасында жер мен көктей айырмашылық бар екені айдан анық. Еліміз тәуелсіздігін алғаннан бастап жаңа белестерге көтерілді. Бізді қоршаған орта да, адамдардың мінез-құлықтары да, өмірге деген көзқарастары да өзгере бастады. Жеке кәсіпкерлік кеңінен дамыды. Шет елдік сапарлар көбейді. Әрине бұл қарым қатынастың бәрі тілдің көмегімен жасалатындықтан шет тілін үйренуге басқаша талаптар қойыла бастады.

Алдыңғы уақытта шет тілін үйренуге арналған отандық оқулықтарда барлық тапсырмалар тек мәтіндерді түсініп оқуға негізделді. Осы әдіспен оқыту жылдан жылға жалғаса берді, дегенмен студенттердің шет тілін игеруде сөйлеу қабілеттіліктерінің дамымай жатқаны байқалды. Тілді оқытуда сөйлеу әрекеті – оқу, тыңдау, жазу және сөйлеу сияқты компоненттері толығымен қамтылуы қажет. Ескі әдіс бойынша тек оқуға көңіл бөлу тіл үйренушілердің алдында әр түрлі жағдаяттарда сөйлеп кетуіне кедергі туғызды.

Мәдениаралық қатынасты жүзеге асыру үшін қажетті тілдік материалды игеру айқындылығы барлық тілдік әрекеттерге басынан-ақ кешенді түрде үйрету, яғни сөйлеуді, тыңдалымды, жазуды және оқуды біріктіргенде ғана қол жетімді. Бұл қажеттілік адамның ми қабатының сарапшыларының